

УДК 811.161.2'373.46'374.26:624

ФІЛЮК Лілія Миколаївна,кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Одеса, Україна;
e-mail: fln29092012@mail.ru; тел.: +38 (048) 7958605; моб.: +38 0677398459**МОДЕЛЮВАННЯ ТЕЗАУРУСУ УКРАЇНСЬКОЇ БУДІВЕЛЬНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Анотація. У статті подаються різні підходи до визначення поняття «термін», розглядаються основні властивості та функції терміну, наводяться вимоги до його значення та форми. Доведено, що у сучасній лінгвістиці відсутнє однозначне визначення терміна. Показано, що особливий інтерес викликають термінології, які активно розвиваються, постійно постачають значний матеріал для термінологічного дослідження і тому мають потребу в упорядкуванні та стандартизації. Стверджується, що термінологія будівельної індустрії виступає саме такою сукупністю одиниць. На прикладі тезаурусу будівельної термінології проаналізовано метод тезаурусного моделювання як засіб пізнання та систематизації мови. Семантичний простір будівельних термінів представлений як складна ієрархічна структура, елементи якої пов'язані гіперонімічними, синонімічними й антонімічними відношеннями. Тезаурусну модель української будівельної лексики представлено у вигляді схеми з вершиною, що розпадається на шість основних тематичних груп (термінополів).

Ключові слова: термін, термінологія, професійна комунікація, будівництво, тезаурусний підхід, тезаурусне моделювання, термінополе.

На даний час немає загальноприйнятого визначення терміна, що повністю відображає його суть. Л. М. Алексеева вважає, що найбільш слабкою ланкою в теорії термінознавства досі залишається з'ясування природи терміна, оскільки він є не тільки багатоаспектним, але і внутрішньо суперечливим об'єктом дослідження [1, с. 28]. У сучасній науці спостерігається кілька підходів до визначення терміна: одні вчені дають йому логічне визначення; другі — описово розкривають зміст, приписуючи йому характерні ознаки; треті — виділяють термін шляхом його протиставлення іншій мовній одиниці. Така багатоаспектність визначення терміна пояснюється тим, що він є об'єктом одночасно декількох наук. Відомо, що один і той самий термін може входити в різні термінологічні системи даної мови, що, на думку О. О. Реформатського, створює міжнаукову термінологічну омонімію [13, с. 65].

Кожна наука включає у визначення терміна своє розуміння і свої ознаки. Так, логік вважає, що термін — це будь-яке слово, якщо йому дана сувора дефініція. Це розуміння терміна зародилося в давньогрецькій науці з часів Платона. Філософи розуміють термін як скорочення дефініції, прирівнюючи тим самим обидва поняття. Соціологи розглядають у якості терміна будь-яке спеціальне слово, особливо якщо воно пов'язане з наукою чи виробництвом, незалежно від його походження та наявності у нього чіткої дефініції. Лінгвісти ж розуміють під терміном іменування поняття, а під дефініцією — розгорнуте тлумачення цього імені.

В. М. Лейчик вважає, що незадовільність більшості визначень полягає саме у спробі об'єднати різнохарактерні ознаки терміна, і стверджує, що таке об'єднання в одному визначенні ознак багатоаспектного об'єкта принципово неможливе і логічно неправомірне [12, с. 37]. Існує безліч інших підходів до визначення терміна, а в зв'язку з цим і велика кількість його дефініцій. Наведемо деякі з них. Так, у Великому енциклопедичному словнику можна знайти таке визначення терміна: це «слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності» [4, с. 1002]. О. С. Ахманова визначає термін як «слово або словосполучення спеціальної (наукової, технічної тощо) мови, створюване для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [2, с. 433].

З. І. Комарова, підкреслюючи номінативний характер терміна, дає наступне визначення: це «інваріант (слово або словосполучення), який позначає спеціальний предмет чи наукове поняття, обмежене дефініцією та місцем у певній терміносистемі» [11, с. 49]. У визначенні Б. Н. Головіна термін — це «окреме слово або утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття і призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії (наукової, технічної, виробничої, управлінської)» [8, с. 89].

У В. П. Даниленка термін — це «слово (або словосполучення) спеціальної сфери вживання, яке є найменуванням спеціального поняття і потребує дефініції» [10, с. 94]. На думку О. Н. Баранова, «терміни можна визначити як слова (словосполучення) метамови науки та програм наукових дисциплін, а також слова, що позначають специфічні реалії областей конкретної практичної діяльності людини» [3, с. 158]. М. Н. Володіна вказує, що «під терміном розуміється слово або словосполучення спеціальної сфери вживання, створюване для точного вираження спеціаль-

них понять і засноване на дефініції» [7, с. 12]. В. М. Лейчик дає наступне визначення терміна: це «лексична одиниця певної мови для спеціальних цілей, що позначає спільне — конкретне або абстрактне — поняття теорії певної спеціальної галузі знань або діяльності» [12, с. 38].

На основі всього вищесказаного можна зробити висновок, що термін — це слово або словосполучення, що має дефініцію та позначає спеціальне поняття або предмет певної галузі знання або людської діяльності.

На думку С. В. Гриньова-Гриневича, термін необхідно розглядати у зіставленні з основною лексичною одиницею мови — словом. Проблема співвідношення терміна і слова довгий час була однією із найбільш важливих у термінознавстві. Лінгвіст стверджує, що термін, перш за все, відноситься до загального класу лексичних одиниць, і його приналежність до спеціальної лексики вторинна, що, в свою чергу, обумовлено співвідношенням із загальноновживаною лексикою [9, с. 13]. На підставі розглянутих точок зору вчених на статус терміна щодо системи загальноновживаної лексики С. В. Гриньов-Гриневич вирізняє такі властивості терміна:

- 1) специфічність вживання — віднесеність терміна до спеціальної області вживання обумовлена тим, що він використовується для називання понять;
- 2) змістовна точність — чіткість, обмеженість значення терміна;
- 3) дефінованість — спеціальне поняття має точні межі, встановлювані за допомогою наукового визначення — дефініції, яка одночасно є і визначенням значення терміна;
- 4) незалежність від контексту;
- 5) однозначність;
- 6) стилістична нейтральність — термін не повинен породжувати будь-яких додаткових асоціацій;
- 7) конвенціональність — цілеспрямований характер появи терміна, коли необхідність зручних назв для нових понять вимагає створення або ретельного вибору з існуючих лексичних засобів вираження понять;
- 8) номінативний характер — в якості термінів здебільшого використовуються іменники [9, с. 15].

Г. О. Винокур висловив думку про те, що терміни — це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції. Під функцією терміна зазвичай розуміється роль, яку виконує термін як засіб позначення загального спеціального поняття [6, с. 46]. Так, В. М. Лейчик пропонує при аналізі функцій терміна взяти за основу функції слова, оскільки терміни засновані на лексичних одиницях мови. Основними функціями терміна В. М. Лейчик вважає наступні:

- 1) номінативна — терміни називають загальні поняття, категорії, ознаки (властивості) понять, а також операції (відносини) в різних спеціальних сферах людських знань і діяльності: в науці, виробництві, сфері суспільного життя тощо;
- 2) сигніфікативна (функція позначення, знакова функція) — вивчаються способи позначення, види мовних знаків за їхньою вмотивованістю (невмотивованістю), відношення знаків до типів об'єктів. З'ясовується, чи позначає мовний знак окремий об'єкт або клас об'єктів, як співвідносяться процеси позначення об'єктів (класів об'єктів) та понять про об'єкти;
- 3) комунікативна (інформаційна) — слово характеризується як засіб передачі певної змістовної та стилістичної інформації з встановленням зворотного зв'язку;
- 4) навчальна — терміни служать засобом передачі спеціального знання в просторі і в часі і застосовуються, з одного боку, в науковому спілкуванні, з іншого — при навчанні;
- 5) прагматична — знак пов'язаний з учасниками комунікації, конкретними умовами і сферою спілкування, залежить від тієї установки, яку вибирає мовець, впливаючи на слухача: переконати, спонукати до дії тощо;
- 6) евристична — функція відкриття нового знання. При побудові визначень і класифікацій понять, при спробах однозначно співвіднести поняття з термінами, які їх позначають, нерідко виявляється неповнота або неточність понять. Вчені відзначають, що формалізація найчастіше супроводжується повною перебудовою теорії, що вважалася до цього прийнятною. Наукові, технічні та інші терміни входять до складу наукових теорій як засобу позначення понять цих теорій;
- 7) когнітивна — термін визначається як підсумок тривалого процесу пізнання сутності предметів і явищ об'єктивної дійсності і внутрішнього життя людини, як вербалізація спеціального концепту, який спочатку може бути не просто уявним об'єктом, але навіть проявом чуттєвого пізнання. На даний час термін у працях представників когнітивного термінознавства описується як результат дискурсу, що реалізує процес пізнання [12, с. 40].

О. О. Реформатський виділяє також відбивну функцію терміна на основі того, що терміни — це слова спеціальні, обмежені своїм особливим призначенням, слова, які прагнуть бути однозначними як точне вираження понять і називання речей [13, с. 343]. В. В. Виноградов вважав терміни представниками номінативної або дефінітивної функції, оскільки вони є або засобом чіткого позначення, і тоді це простий знак, або засобом логічного визначення, тоді це науковий термін [5, с. 8].

На основі всього вищесказаного ми можемо зробити висновок, що в сучасній лінгвістиці відсутнє однозначне визначення терміна, що пояснюється приналежністю терміна до різних сфер наукової діяльності, різним підходом до його дефініції і різноманіттям параметрів. Огляд сучасних термінологічних досліджень виявив, що особливий інтерес викликають термінології, що активно розвиваються, постійно постачають значний матеріал для термінологічного дослідження і тому мають потребу в упорядкуванні та стандартизації. Ми вважаємо, що термінологія будівельної індустрії виступає саме такою сукупністю одиниць.

Одним із засобів пізнання й систематизації спеціальної мови будь-якої предметної галузі є тезаурусний підхід. Тезаурус — це сукупність змістовних одиниць певної мови із заданою в ній системі семантичних відношень. Семантика мови визначається тезаурусом (національної мови, мови конкретної науки або формалізованої мови для автоматизованої системи управління). Цей термін використовувався для позначення одномовного словника, де семантичні відношення визначаються групою слів за певними тематичними рубриками.

У широкому сенсі тезаурус інтерпретують як опис системи знань про дійсність, якими володіє індивідуальний носій інформації або група носіїв. Цей носій може виконувати функції приймача додаткової інформації, внаслідок чого змінюється і його тезаурус. Вихідний тезаурус визначає при цьому можливості приймача при отриманні ним семантичної інформації. У психології розглядають властивості тезауруса індивідуума, що виявляються при сприйнятті і розумінні інформації. В соціології та теорії комунікації вивчають властивості тезауруса індивідуумів і колективів, забезпечують можливість взаєморозуміння на його основі. Тезаурус фактично містить не тільки інформацію про дійсність, але і метаянформацію (відомості про інформацію), що забезпечує можливість приймання нових повідомлень.

Системний та орієнтуючий характер тезауруса ліг в основу його застосування при описі різних лексичних пластів. Такі властивості термінологічних одиниць, як системність, стійкість і регулярність зв'язків, відсутність експресії, точність, установка на об'єктивність опису, роблять можливим тезаурусне моделювання терміносистеми. Термін, будучи двосторонньою знаковою одиницею, нерозривно пов'язаний із мисленням, яке відображає динамічний процес пізнання людиною дійсності та формує знання людини. У плані вираження термін має звукову оболонку, у плані змісту позначає поняття. Для того щоб об'єднати ці дві сторони знака і завдяки цьому прояснити дійсність, репрезентовану в мові, необхідно виявити структуру термінології через її ідеографічний опис.

Ідеографічний опис дозволяє продемонструвати логічні зв'язки між поняттями і термінами досліджуваної предметної області. На думку багатьох лінгвістів, основним типом понятійних зв'язків термінів є ієрархічний (наприклад, рід — вид, частина — ціле тощо). Родовидові відносини можуть охоплювати значні групи термінів. При цьому кожна така система складається з кількох мікросистем — мінімальних сукупностей термінів, об'єднаних родовим терміном. Класифікація термінів, заснована на відносинах «рід — вид», дозволяє, на наш погляд, об'єктивно виділити базові поняття в кожній предметній області, згрупувати навколо них підлеглі поняття і створити загальну класифікаційну схему понять.

Семантичний простір будівельних термінів є досить складною ієрархічною структурою, елементи якої (семантичні області, поля) пов'язані гіперо-гіпонімічними, синонімічними й антонімічними відношеннями. Тезаурусну модель української будівельної лексики можна представити у вигляді схеми з вершиною «Будівництво» (галузь матеріально-технічного виробництва), що розпадається на шість основних тематичних груп (термінополів): «Види будівництва», «Етапи будівництва», «Об'єкти будівництва», «Суб'єкти будівництва», «Будівельні матеріали», «Будівельні спеціальності та професії».

Термінополе «Види будівництва» охоплює шість елементів: «Цивільне будівництво», «Промислове будівництво», «Військове будівництво», «Транспортне будівництво», «Гідротехнічне будівництво» та «Гідромеліоративне будівництво». Відповідні терміни є гіпонімами по відношенню до гіперонімів «Будівництво».

Термінополе «Етапи будівництва» містить три тематичні підгрупи: «Проектування», «Будівництво (будівельно-монтажні роботи)» та «Експлуатація будівель і споруд». Кожна з перерахованих груп термінів має свої власні гіперо-гіпонімічні відносини або відносини «частина — ціле». Так, меронімом терміна «проектування» є термін «проект будівлі». У свою чергу, цей термін буде виступати голонімом для позначень «креслення», «розрахунково-пояснювальна записка», «кошторис».

Найбільш багатоплановим є термін «будівництво», що називає процес зведення будівель і споруд та включає в себе комплекс власне будівельних, монтажних, транспортних, допоміжних та інших робіт. Даний процес може бути представлений термінами: «монтаж» (антонім «демонтаж»), «опалубка» (антонім «розпалубка»), «армування», «бетонування», «ізоляційні роботи», «оздоблювальні роботи».

Термінополе «Об'єкти будівництва» включає, на нашу думку, два елемента: «Будівлі» й «Інженерні споруди», в той час як термін «будівля» може виступати гіперонімом для термінів

«будівлі масового будівництва», «унікальні будівлі». У відношенні «частина — ціле» в якості основних меронімів терміна «будівля» (виходячи із його складових частин, що мають певне призначення) виступають такі найменування: «фундамент», «стіни», «опори», «перекрыття», «дахи» або «покрыття», «сходи», «перегородки», «вікна» та «двері». Кожен із перерахованих термінів включений у власну систему гіперо-гіпонімичних відношень.

Серед основних елементів термінополя «Суб'єкти будівництва» ми виділяємо поняття «інвестори», «забудовники», «замовники», «підрядники».

Термін «Будівельні матеріали» характеризується розвиненими гіперо-гіпонімичними зв'язками. Виходячи з класифікації будівельних матеріалів за їхнім призначенням, як основні гіпоніми у родових відносинах терміна «будівельні матеріали» виступають терміносполучення «в'язучі будівельні матеріали», «матеріали для стін», «оздоблювальні», «теплоізоляційні», «гідроізоляційні» та «покрівельні матеріали». Названі терміни характеризуються власними гіперо-гіпонімичними відносинами. Так, гіпонімами терміна «в'язучі будівельні матеріали» є «повітряні в'язучі матеріали» та «гідралічні в'язучі матеріали», які, у свою чергу, є гіперонімами для термінів «гіпс», «повітряне вапно», «гідралічне вапно», «портландцемент» та ін.

Вхідною вокабулою термінополя «Будівельні спеціальності та професії» є термін «будівельник». Різноманіття гіпонімів даного терміна ми вважаємо доцільним класифікувати згідно з етапами будівництва. Так, на етапі проектування гіпонімами терміна «будівельник» є терміни «проектувальник», «інженер-проектувальник», «архітектор», «кресляр». На етапі будівельно-монтажних робіт можна виділити наступні терміни: «бетонник», «монтажник», «арматурник», «столяр», «тесляр», «лицювальник», «скляр», «маляр», «штукатур», «бляхар», «покрівельник», «укладальник», «плиточник, «оформлювач», які, у свою чергу, є гіперонімами для термінів, що позначають вузькі спеціальності: «монтажник-висотник», «монтажник залізобетонних конструкцій», «монтажник металоконструкцій», «монтажник гіпсокартонних плит», «монтажник вентиляційного обладнання», «монтажник систем опалення», «тесляр-бетонник», «столяр-тесляр», «зварювальник арматурних сіток і каркасів», «формувальник залізобетонних виробів і конструкцій», «штукатур-маляр».

Таким чином, досліджувана термінологія має складну ієрархічну структуру, що відображує систему будівельних понять і відносин між ними. Ключові поняття будівництва представлені сукупностями основоположних термінів, об'єднаних між собою відносинами синонімії, антонімії, гіпер-гіпонімії, частина — ціле. Заключним етапом подібного структурування виступає тезаурусна модель україномовної термінології будівництва з вершиною «Будівництво» і кінцевими елементами — термінами-вербалізаторами наукової (будівельної) картини світу.

Література

1. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминообразования / Л. М. Алексеева. — Пермь : Пермский гос. ун-т, 1998. — 120 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Либроком, 2014. — 576 с.
3. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику / А. Н. Баранов. — М. : Либроком, 2013. — 368 с.
4. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. Прохорова. — М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. — 1456 с.
5. Виноградов В. В. История слов / В. В. Виноградов. — М. : Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова, 1999. — 1138 с.
6. Винокур Г. О. Избранные труды по языкознанию и культуре речи / Г. О. Винокур. — М. : ЛКИ, 2010. — 232 с.
7. Володина М. Н. Термин как средство специальной информации / М. Н. Володина. — М. : Изд-во МГУ, 1996. — 74 с.
8. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. — М. : Высшая школа, 1987. — 103 с.
9. Гринёв-Гриневич С. В. Терминоведение / С. В. Гринёв-Гриневич. — М. : Академия, 2008. — 304 с.
10. Даниленко В. П. Ономазиологическое направление в грамматике / В. П. Даниленко. — М. : Либроком, 2009. — 344 с.
11. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике / З. И. Комарова. — М. : Флинта ; Наука, 2013. — 832 с.
12. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. — М. : ЛКИ, 2007. — 256 с.
13. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. — М. : АспектПресс, 2010. — 536 с.

References

1. Alekseeva L. M. Problemy termina i terminoobrazovanija / L. M. Alekseeva. — Perm' : Permskij gos. un-t, 1998. — 120 s.

2. *Ahmanova O. S.* Slovar' lingvisticheskikh terminov / O. S. Ahmanova. — M. : Librokom, 2014. — 576 s.
3. *Baranov A. N.* Vvedenie v prikladnuju lingvistiku / A. N. Baranov. — M. : Librokom, 2013. — 368 s.
4. *Bol'shoj enciklopedicheskij slovar'* / Pod red. A. Prohorova. — M. : Bol'shaja Rossijskaja enciklopedija, 1998. — 1456 s.
5. *Vinogradov V. V.* Istorija slov / V. V. Vinogradov. — M. : In-t russkogo jazyka im. V. V. Vinogradova, 1999. — 1138 s.
6. *Vinokur G. O.* Izbrannye trudy po jazykoznaniju i kul'ture rechi / G. O. Vinokur. — M. : LKI, 2010. — 232 s.
7. *Volodina M. N.* Termin kak sredstvo special'noj informacii / M. N. Volodina. — M. : Izd-vo MGU, 1996. — 74 s.
8. *Golovin B. N.* Lingvisticheskie osnovy uchenija o terminah / B. N. Golovin, R. Ju. Kobrin. — M. : Vysshaja shkola, 1987. — 103 s.
9. *Griniov-Grinevich S. V.* Terminovedenie / S. V. Griniov-Grinevich. — M. : Akademija, 2008. — 304 s.
10. *Danilenko V. P.* Onomasiologicheskoe napravlenie v grammatike / V. P. Danilenko. — M. : Librokom, 2009. — 344 s.
11. *Komarova Z. I.* Metodologija, metod, metodika i tehnologija nauchnyh issledovanij v lingvistike / Z. I. Komarova. — M. : Flinta ; Nauka, 2013. — 832 s.
12. *Lejchik V. M.* Terminovedenie. Predmet, metody, struktura / V. M. Lejchik. — M. : LKI, 2007. — 256 s.
13. *Reformatskij A. A.* Vvedenie v jazykovedenie / A. A. Reformatskij. — M. : AspektPress, 2010. — 536 s.

ФИЛЮК Лилия Николаевна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального университета имени И. И. Мечникова, Одесса, Украина;
e-mail: fln29092012@mail.ru; тел.: +38(048) 7958605; моб.: +38067739845.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ТЕЗАУРУСА УКРАИНСКОЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация. В статье подаются разные подходы к определению понятия «термин», рассматриваются основные особенности и функции термина, приводятся требования к его значению и форме. Доказано, что в современной лингвистике отсутствует однозначное определение термина. Показано, что особенный интерес вызывают терминологии, которые активно развиваются, постоянно предоставляют значительный материал для терминологического исследования и поэтому имеют потребность в упорядочивании и стандартизации. Утверждается, что терминология строительной индустрии выступает именно такой совокупностью единиц. На примере тезауруса строительной терминологии проанализирован метод тезаурусного моделирования как способа познания и систематизации языка. Семантический простор строительных терминов представляется как сложная иерархическая структура, элементы которой связаны гиперо-гипонимическими, синонимическими и антонимическими отношениями. Тезаурусная модель украинской строительной лексики представлена в виде схемы с вершиной, которая распадается на шесть основных тематических групп (терминополей).

Ключевые слова: термин, терминология, профессиональная коммуникация, строительство, тезаурусный подход, тезаурусное моделирование, терминополье.

Liliya N. FILYUK,

Candidate of Philological sciences, Associate Professor of the Foreign Languages of the Faculties of Arts Department of Odessa I.I Mechnikov National University, Odessa, Ukraine;
e-mail: fln29092012@mail.ru; tel.: +38(048) 7958605; моб.: +38067739845

THE MODELLING OF THE THESAURUS OF UKRAINIAN BUILDING TERMINOLOGY

Summary. The article deals with different approaches to the definition of the notion «term». The author examines the main features and functions of a term. The demands for its meaning and form are made. It is proved that in modern linguistics there is no single definition of a term. It is shown that the particular interest is aroused by terminologies which actively develop and always produce a considerable material for terminological investigation that's why they are in need of regulating and standardization. It is affirmed that the thesaurus of building industry is just the very totality of units. The method of thesaurus modelling as a way of cognition and systematization of the language is analysed on the example of the thesaurus of building terminology. The semantic space of building terms is represented as a complex hierarchical structure, the elements of which are connected with hypero-hyponymous, synonymous and antonymous relations. The thesaurus model of Ukrainian building vocabulary is shown as a scheme with the top dividing into six basic thematic groups (term-fields).

Key words: term, terminology, professional communication, building, thesaurus approach, thesaurus modelling, term-field.

Статтю отримано 12.11.2014 р.